

XVI. GIORDANO BRUNO

Egy éjszakai római séta során előbb vagy utóbb elkerülhetetlenül eljutunk a Campo di Fiorira, a virágárusok terére, ahol az Örök Város és a világ fiataljai találkoznak, hogy élvezzék a *dolce vitát*, egészen pirkadatig. Nem szép tér ez, össze sem hasonlítható a szomszédos Piazza Navonával, amelyet a pápai monumentális építész hat át: itt találjuk a Szent Ágnes-templomot éppúgy, mint Bernini Négy folyam-kút-ját, közepén az antik obeliszkkal, amely arra emlékezteti a járókelőt, hogy itt állt egykor Domitianus cirkusza, ahol keresztényeket is kivégeztek. A Campo di Fiorin viszont csupán házak sorakoznak, közepén pedig egy csuklyás férfi rideg szobra magaslik a talapzaton. A szobrot az első Olasz Köztársaság állíttatta egyházellenes célzattal. Mindenki, aki ismeri Rómát, tudja, hogy kit ábrázol az alkotás, anélkül, hogy el kellene olvasnia az 1898-ban felavatott szobor feliratát: „Brúnónak, itt, ahol máglyája lobogott, szobrot emeltetett számára az az évszázad, amely felismerte jövőbe mutató eszméinek helyességét.” Itt halt meg és vált legendává az eretnekséggel vádolt nolai, Giordano Bruno (1548-1600).

Halála óta ő a tudomány mártírja, a felvilágosodás előfutára, és az egyházellenesség patrónusa. A humanisták éppúgy hivatkoznak rá, mint az ezoterikusok, a tudományhívők és az újnagyszotikusok. Németországban például az ateisták és az agnosztikusok (vagy önmeghatározásuk szerint „az evolúciós humanizmus támogatóinak”) központi szövetségét Giordano Bruno Alapítvány néven jegyeztették be. Célja, hogy a Mindenhatóba vetett hitet a tudomány mindenhatóságába vetett hitre cseréljék, hogy kiűzzék a politikából és a társadalomból a vallásos meggyőződést. A nolait egy írásaiból vett idézet tette a tudományhívő nihilizmus védnökévé: „Imádkozzatok Istenhez, hogy változtasson benneteket számárrá, ha még nem volnátok szamarak. [...] Azok voltak a világ balgái, kik a vallást, a ceremóniákat, a törvényt, a hitet, az életrendet megalapozták; a világ legnagyobb sa[193]marai, akik minden társasági életet és szokást nélkülözve minden más értelmet és tudást állandó pedantériává változtattak.”

Természetesen holtában már nem tud védekezni hasonló kisajátítások ellen, és mivel életében nagyon sokat írt és még többet tanított — olyat is, amit később elvetett —, kiválóan alkalmas arra, hogy minden nem igazhíjú gondolkodásmód mártírjává váljon. Bruno tanított ugyan (még ha rosszul is értelmezett) kopernikuszi asztronómiát és hermetikus kozmológiát, egy azonban biztosan nem volt: objektíven kutató természettudós, aki kísérleteket, számításokat végez, és megfigyeléseket tesz. Számos következtetése filozófiai spekulációkra épült. De mi vezetett valójában tragikus elítéléséhez?

Ha a katona apától származó Bruno életét megvizsgáljuk, egy üzött, sodródó ember képe tárul elénk, akinek mindig sikerült minden általa épített alapot szétzúznia, minden jóakaróját megsértenie, és akinek valamilyen saját maga által rendezett botrány miatt mindig menekülnie kellett. Minden kétséget kizáróan zseni volt, de legalább annyira örült is. Egy nagyzási mániában szenvedő, művelt, önimádó, rosszindulatú, sőt, utálatos, intoleráns, zsörtölődő provokátor, szélhámos és anarchista, fennhéjázó arroganciával és fellengzős magamutogatásra való képességgel felvértezve. Nem volt korának olyan tabu témája, amit megkímélt volna, olyan eretnek tana, amelyre ne hivatkozott volna mohón, az arianizmustól kezdve a gnózisig, a kálvinizmustól a mágiáig. Így sikerült neki a veszélyes mutatóanyag: egyszerre volt ő barokk sarlatán és eredeti filozófus.

MINDENKI „SZAMÁR ÉS TUDATLAN”

Bruno már 17 évesen belépett a domonkos rendbe. Szerzetesnövendékként társait eleinte „földi isteneknek” tartotta, hamarosan azonban „szamaraknak és tudatlanoknak” — írta később Nápolyban töltött noviciátusáról. Minden szentképet száműzött cellájából, és azt tanácsolta egyik társának, hogy a Mária-tiszteletről szóló könyv helyett az egyházatyák életéről olvasson. Amikor teológiai tanulmányai során kifejezte kétségeit a Szentháromság-tannal kapcsolatban, tiltott könyveket olvasott és nyíltan ariánus nézeteket vallott. Idegileg kimerült előljárói a lázadó hallgatót Rómába küldték, ahol első perét előidézte. Még mielőtt onnan elmenekült, egy saját maga által írt szatírával küldött a pápának *Noé bárkája* címmel, amelyben szamarak küzdenek az elsőbbségért. Aztán levetette szerzetesi ruháját és északra utazott. Csak akkor viselte ismét a habitust, amikor domonkos kolostorokban akart menedéket keresni.

Következő célja Genf volt, új, lelkesen felvett vallása, a kálvinizmus fellegvára. Beiratkozott a helyi egyetemre, foglalkozásaként „a szent teológia professzora” megjelölést adta meg, és reménykedett abban, hogy állást ajánlanak neki. De amikor egy röpiratban nyílt támadást intézett a Genfi Akadémia egyik legtekintélyesebb professzora ellen, elpattant a kálvinista gallérja. Brúnót ismét bíróság elé állították, bocsánatot kellett kérnie, kiközösítették és elűldözték a városból.

Lyonban és Toulouse-ban asztronómiát és arisztotelészi filozófiát tanított, de miután vitába keveredett egy jóindulatú kollegájával, továbbutazott Párizsba. A francia fővárosban egy emlékezőtechnikai módszer révén szerzett nevet magának, amelyet ő maga „emlékező művészetnek” nevezett, és amelyről szemináriumokat is tartott. Úgy tűnik, egész életében rendkívüli emlékezőtehetséggel rendelkezett, és mohón magába szívott mindent, ami a filozófiával és a metafizikával kapcsolatban tudomására jutott. Leginkább a „hermészi filozófia” — amelyhez hamarosan egy saját művet is írt —, az újplatonizmus és a gnózis érintette meg, de olyan írások is nagy érdeklődésre tarthattak számot részéről, amelyek a mágia témakörében jelentek meg, mint például a német Cornelius Agrippa von Nettesheim, a történelmi „Doktor Faust” *Okkult filozófia című* munkája. Panteista

nézeteket tett magáévá, meggyőződésévé vált Isten és a teremtés azonossága Mivel Isten határtalan, a világmindenségnek is annak kell lennie, a csillagok pedig napok, amelyek más lakott bolygók körül forognak. Jézussal kapcsolatban azt a következtetést vonta le, hogy nem lehetett több mint ember, „aki által az istenség kinyilatkoztatott”. Noha megkérdőjelezhetőek azok a természettudományos tézisek, amelyeket ezoterikus spekulációkból vezetnek le, Brúnót kozmológiai felismerései későbbi csodálói szemében a természettudományok úttörőjévé tették. Csak az ősröbbanás elmélete cáfolta meg a végtelen és örök univerzumról szóló elképzelését. Ez idő tájt némi öniróniával „nolai Brúnónak, semelyik akadémia akadémikusának” nevezte magát, „akit undok embernek hívnak”. Írt egy hasonlóan közönséges és szellemes komédiát, amely aztán Angliában is felkeltette az érdeklődést Bruno iránt. Az angol nagykövet [195]tanácsára rögtön Londonba utazott, ahol aztán a francia nagykövetségen lakott és Arisztotelész kritikusaként, Kopernikusz tanainak hirdetőjeként, a gondolati szabadság vándorló lovagjaként és a kereszténység esküdt ellenségeként könyvelhetett el sikereket. Amikor azonban Oxfordban professzorként próbált meg elhelyezkedni, kínos kudarcot vallott. Remek nevekkel és címekkel házalt ugyan, de az egyik neves professzor szerint inkább merésznek, semmint bölcsnek tartották. Hallgatói tulajdonképpen szórakoztatónak találták, ahogy a temperamentumos dél-itáliai „mint egy zsonglőr, a ruhaujját visszahajtván” kézzel-lábbal érzékeltette, „hogy a Föld forog és az ég mozdulatlan, miközben a feje is valóban forgott és elméje sem pihent”. Amikor viszont egyik hallgatója a szemére vetette, hogy előadását szinte szó szerint egy ismert tankönyvből tartotta, véget ért a móka. A „végtelen címek és egyéb fantasztikus bohózatok embere” (ahogy egy másik oxfordi kritikus nevezte némileg ironikusan), többek közt „a mágia gyakorlója és a teológia doktora”, az alkancellárhoz és az egyetem tanáraihoz címzett dagályos, arcátlan levelek írója ezután nemkívánatos személlyé vált Oxfordban. A tudósok szidalmazásával vágott vissza, szerinte ők „semmirekellő pedánsok, hitvány szájhősök, ostoba faunok és tudatlan szamarak”. Londonba tért vissza ahol azzal kereste kenyerét, hogy a felső tízezer számára erkölcsnemesítő irodalmat írt. Egy Kopernikuszról szóló értekezésében azonban elkövette azt a hibát, hogy azt állította, a Hold nem forog a Föld körül, hanem saját keringési pályája van a Nap körül: vagyis félrefordította az asztronómus latin írását. Nem csoda, hogy később a szintén csillagász Tycho Brahe, akivel Prágában találkozott, úgy nyilatkozott, hogy Bruno az asztronómia szempontjából „egy nulla” (Tycho Brahe szó szerint ezt mondta „nolai Brúnóról”: „Nulla, senki és semmi — az elnevezések gyakran passzolnak az elnevezetthez”). A *diadalmaskodó bestia kiűzése* című írásában Bruno erőteljes kritikát gyakorolt az egyházzal és a pápával szemben, a szentek tiszteletét pedig nevetség tárgyává tette. Noha I. Erzsébetet műveiben dagályosan „Anglia nimfájaként”, „egyedüli Diánaként” és „isteni királynőként” hízelegte körül, Angliában kellemetlenné vált. Felszólították, legyen szíves visszatérni Párizsba. Később ezek a dicshimnuszok pecsételték meg sorsát; Erzsébet ugyanis véres üldöztetésnek tette ki a katolikusokat, százakat vetettek a londoni Towerbe és kínoztak meg kegyetlenül. Azóta az angol királynő minden katolikus országban eretneknek minősült. [196]

AKI VILÁGGÁ MENT, HOGY MEGCÁFOLJA ARISZTOTELÉSZT

Miután Brúnónak többen is mondták, hogy karrierje szempontjából hasznos lenne, ha visszatérne az egyház oltalma alá, röviden mérlegelte is ezt a lehetőséget. Amikor azonban a jezsuitáktól megtudta, hogy csak a pápa adhat neki feloldozást, keresetét dacosan visszavonta. Ehelyett egy eredetileg három naposra tervezett nyilvános disputát szervezett „a világról és a természetről” a College de Cambrai-ban. Bruno túlzottan provokatív megnyilatkozásai miatt már az első ülés botrányba fulladt: amellet, hogy „Arisztotelész-zabálónak” nevezte magát, a nagy görögöt, akinek művei a középkori skolasztikus teológia alapjául szolgáltak, méltatlanul „a filozófusi tudatlanság istenének” állította be. Még aznap este pánikszerűen elhagyta a várost és német földre utazott. A kálvinista Marburgban elkövette azt a hibát, hogy a „római teológia doktoraként” mutatkozott be, Wittenbergben pedig újból kísérletet tett arra, hogy magánelőadásai keretében Arisztotelész tanait cáfolja. És ha már Luther városában volt, áttért az evangélikus hitre, és vendéglátói jóindulatát elnyerve arról zengedett, hogy a világszellem Egyiptom és Asszíría, Görögország és Róma után most a Német-római Császárságban van jelen, és elénekelt egy dicsőítő éneket Lutherről, mint a pápaság elleni küzdelem harcosáról. Aztán munkatársaival támadt viták miatt ismét továbbvonult azok elől, akik előtt már rég hírhedt volt rosszindulata és egocentrizmusa miatt. Bárhol is tartózkodott, mindig konfliktusba keveredett. Prágából II. Rudolf császár, aki egyébként a legzűrzavarosabb tanokat hirdető okkul-tiszták mecénásaként működött, 300 tallért adott Brúnónak, csak hogy elhagyja a várost. Tübingenben elhatározták, hogy „emberségesen fognak vele bánni, hogy ne tartózkodjon itt tovább”, és 4 tallért ajánlottak fel neki, ha minél hamarabb eltűnik onnan. Helmstedt volt a következő állomása, ahol három értekezést írt a mágia témakörében. Új, evangélikus hitestvéreit olyannyira sokkolta ezekkel, hogy a helyi plébános és szuperintendens kiátkozta őt. Mikor 1590-ben Frankfurtba érkezett, a polgármester rögvést arra kérte, hogy „filléreit valahol máshol költse el”, de a karmeliták búvóhelyet biztosítottak neki, így legalább a könyvvásárt látogathatta. Itt talált kiadót két könyvéhez, amelyeket egy évvel később be is mutatott. A könyvvásár egyik látogatóját, a padovai Giovanni Mocenigót oly nagy lelkesedéssel töl[197]tötte el e két írás, hogy a könyvek szerzőjét meghívta otthonába azzal a kéréssel, avassa be őt az „emlékező művészet” titkaiba. A honvágy és a jómódú mecénás felbukkanása arra sarkallta Brúnót, hogy elfogadja az ajánlatot. Mindazonáltal Mocenigo a gyakorlati mágiába remélt beavatást, és mivel ezt nem kapta meg,

Bruno pedig egyébként is meglehetősen az idegeire ment, rövid úton feljelentette őt a velencei inkvizíciónál. Brúnót letartóztatták, eretnekséggel vádolták, kihallgatásai során utolsó írásait visszavonta, és hajlandó volt eskü mellett megtagadni „tévedéseit”, csakhogy szabadon engedjék. De a velenceiek számára túl kényes és bonyolult volt az eset. Bruno szerzetesként — mivel egykor engedelmességi fogadalmat tett és hivatalosan soha sem bocsátották el a rendből — a Római Inkvizíció joghatósága alá tartozott. Így végül 1593 elején Rómába vitték; a nolainak semmi kétsége nem lehetett afelől, hogy végzetes csapdába esett.

A PER

Pere 7 éven keresztül folyt, hiszen a lehető legnagyobb körültekintéssel és alaposággal akartak eljárni az ügyben. Ráadásul az eset rendkívül összetettnek bizonyult. Sok időt vett igénybe a tanúk kihallgatása és Bruno valamennyi írásának Rómába vitele is. Súlyosbító körülmény volt publikációinak zavaros és olykor ellentmondásos jellege. A vádlott ez idő alatt az Angyalvárban tartózkodott, amely a középkorban a pápák menedékhelyeként, az újkorban pedig az inkvizíció börtöneként működött. Mivel VIII. Kelemen Bruno bűnösségét bizonyítottnak látta, a pápa utasítása szerint a kínzástól eltekintettek. (Csak Baigent és Leigh arcátlan állítása szerint tették ki Brúnót „kíméletlen és hosszadalmas kínzásnak”). 1598 elejére olyan szerteágazó peranyag gyűlt össze, hogy szükségessé vált az összefoglalás elrendelésére. Egyértelműen eretnek nézeteit — mint Jézus isteni mivoltának és Szűz Mária szeplőtelenységének megkérdőjelezését —, hajlandó volt visszavonni, hogy aztán ismét magáénak vallja azokat. Sőt, feltételeket diktált a pápának. Ha VIII. Kelemen egy általa összeállított tétellistát — amely olyan alapvető hitigazságokat tartalmaz, mint Jézus valóságos jelenléte az Eucharisziában — eretnekként elítél, akkor hajlandó lesz megadni magát. Eveken át macska-egér játékot űzött bíráival. A pápa végül Roberto Bellarmino bíborost nevezte ki Bruno bírójává. A tu[198]dós jezsuitában, a pápai házi teológusban Bruno egyenrangú ellenfélre talált. Hogy az eljárást lerövidítsék, Bellarmino nyolc pontra csökkentette a Bruno ellen felhozott vádakot, amivel a vádlott is egyetértett.

Sajnos sem a nyolc vádpontot tartalmazó irat, sem a peranyag más dokumentuma nem maradt az utókorra. Amikor Napóleon csapatai 1808-ban elfoglalták Rómát, számos peranyagot lefoglaltak és Párizsba vittek. A császár anyagot gyűjtött az egyház ellen, hogy igazolja az Egyházi Állam megszállását és az egyházi javak lefoglalását. Innentől kezdve nem követhető nyomon a peranyag sorsa, ebből kifolyólag az események rekonstrukciójánál utalásokra és más forrásokból vett idézetekre kell hagyatkoznunk.

Ezek szerint Bruno tovább folytatta régi játékát. Ha visszavonta volna nyolc eretneknek nyilvánított tanát, háromévi börtönbüntetés után szabadon engedték volna. És noha világi jog szerint hazaárulás és dezertálás vétsége miatt bűnösnek találták volna, és rögtönítélő eljárás keretében minden bizonnyal ki is végezték volna, az egyház az utolsó percig a megbékélés híve volt. A kapituláció ilyen formája azonban nem volt összeegyeztethető az egocentrikus dél-itáliai hiúságával. Amikor 1599. december 21-én, a gondolkodási idő lejárta után ismét bírái elé állították, a következőket mondta: „Nincs mit átgondolnom, nem is tudom, mit kellene másképp látnom.” A bíborosok még egyszer megkísérelték, hogy világossá tegyék Bruno előtt, mit kockáztat valójában. Két domonkos előljárót küldtek hozzá, akik angyali szókkal próbálták rábírní arra, hogy elhatárolódjon tévedéseitől. De Bruno hirtelen azt állította, hogy soha nem írt le eretnek tanítást, műveit félreértették. Természetesen hajlandónak mutatkozott arra, hogy tanait nyilvánosan és bármelyik teológussal megvitassa. Felelősséget kizárólag az Apostoli Székkel és csak az egyházatyák korából származó egyházi dekrétumokkal szemben érez. „Lényegében az orránál fogva vezette a pápát és az inkvizíciót” — írta Rómából egy otthoni barátjának a német Caspar Schoppe, a per egyik szemtanúja.

ÖNFEJÜSÉG MIATT ELÍTÉLVE

Bruno nem tanai, és nem is valamelyik valaha leírt gondolata, hanem konok tagadása, tévedhetetlenségébe vetett hite, más szóval szinte patológiás nárcizmusa miatt végezte a máglyán. Az 1600. február 8-án [199]kihirdetett ítéletben ötször is elhangzott, hogy a vádlott „megbánás nélkül, hajthatatlanul és mereven” ragaszkodik eretnekségéhez. Aztán átadták az ítéletet végrehajtó „világi hatóságnak”.

Az alábbiakat Caspar Schoppe írta 1600. február 17-én, Bruno halálának napján. „A következő történt: először életéről, tanulmányairól és tanításairól szóltak, majd rámutattak arra, milyen testvéries gondoskodással próbálta meg az inkvizíció figyelmeztetni Brúnót, hogy tévúton jár. Felvázolták, milyen konok és istentelen volt Bruno, majd megfosztották egyházi méltóságától, kiközösítették, és azzal a kéréssel, hogy a büntetés vérontás nélkül és oly kegyesen hajtassék végre amennyire csak lehetséges, átadták a világi hatóságnak. Bruno egész idő alatt egy szót sem szólt, csak egyszer nyilvánult meg fenyegető hangnemben: »Lehet, hogy nektek, akik ítéletet hoztok, több okotok van a félelemre, mint nekem, aki elszenvedem azt.«,

„A városvezetők emberei a börtönbe vezették (a vádlottat), ahol még nyolc napon keresztül fogva tartották, biztosítva annak lehetőségét, hogy visszavonja tévedéseit; de mindez hiába. Ezért küldték ma a máglyára.

Amikor halála előtt elébe tartották a Megfeszített képét, keserű megvetéssel visszautasította azt.

Nyomorúságosan pusztult el az izzó lángok közt, és talán épp azon volt, hogy lemondjon a világról, amelyeket kigondolt. így bánnak a rómaiak az istenkáromló, istentelen emberekkel.” Ha az ítéletet nem hajtották volna végre, a pápaság elveszítette volna tekintélyét. „A per és az ítéletvégrehajtás fő célja nem az, hogy megmentsük

a vádlott lelkét, hanem hogy a közjót szolgáljuk, és másokat elrettentsünk” — olvasható Francisco Pena inkvizítoroknak írt kézikönyvében.

De miről is volt szó, milyen tanokért volt hajlandó Bruno az életét áldozni? Az *Avisi di Roma* városi újság két nappal később így tájékoztatott: „Az utálatos nolai domonkos testvért, akiről már korábban beszámoltunk, csütörtök reggel a Campo di Fiorin élve elégették. Szerfelett konok eretnek volt, aki saját megérzéseire hagyatkozva különböző dogmákat fabrikált hitünkkel szemben, különösképp Szűz Mária és más szentek ellen. A nyomorult annyira makacs volt, hogy hajlandó volt meghalni. Sőt, azt is mondta, hogy szívesen hal meg vértanúként, és hogy lelke a lángok közt a paradicsomba kerül. Most már bizonyára tudja, hogy igazat mondott-e.”

Ezzel szemben Schoppe számos tant felsorol, amelyeket az ítélethirdetéskor Bruno rovására írtak: [200] „Bruno a könyveiben iszonyatosan értelmetlen elképzeléseiről ír: hogy számtalan világ létezik; hogy a lélek egyik testből a másikba vagy egy másik világba vándorol; hogy egyetlen lélek egyszerre két testben is formát ölthet; hogy a mágia hasznos és megbízható; hogy a Szentlélek nem más, mint a világszellem [...]; hogy a világ öröktől fogva létezik; hogy Mózes a csodákat mágia segítségével hajtotta végre és hogy jártasabb volt a mágiában, mint a többi egyiptomi; hogy törvényeit ő maga találta ki; hogy a Szentírás megtévesztés; hogy ördögök áldásos tetteket tudnak véghezvinni; hogy csak a zsidók származnak Ádámtól és Évától, a többi ember két lénytől, akik egy nappal előbb lettek teremtvé. Hogy Krisztus nem Isten, hanem mesteri varázsló, aki az embereket az orruknál fogva vezette, és akit ezért joggal akasztottak fel [...] nem pedig keresztre feszítették; hogy a próféták és az apostolok istentelenek voltak, és hogy néhányukat varázslóként felakasztották. Nem is érnék a végére, ha minden agyszüleményét vissza akarnám idézni, amelyeket Bruno könyveiben és személyesen állított. Röviden szólva mindennek hajthatatlan védelmezője volt, amit pogány filozófusok, valamint régi és új eretnekek felhoztak.”

Csak Kopernikusz tanítása nem volt köztük. Giordano Brúnónak nem azért kellett meghalnia, mert a heliocentrikus világképet vallotta, és nem is azért, mert megdöbbenően korán felismerte, hogy a csillagok távoli napok. Nem tudós volt, hanem a mágia teoretikusa, hermészi filozófus. Minden tudományos módszert mellőzve egy merész ezoterikus-filozófikus axiómából, a panteista doktrínából („Isten végtelen és örök és azonos a teremtéssel”) két hamis („ezért az univerzumnak is végtelennek és öröknek kell lennie”) és két helyes („a csillagok távoli napok, amiket szintén bolygók vesznek körül”) természettudományos következtetést vont le. Eretnekséggel vádolták, mert az ő örök és végtelen világmindenségében nem maradt hely a személyes Isten, és idő az utolsó ítélet számára. Azért ítélték el, mert túlbecsülte magát, mert azt hitte, kedvére játszodozhat az egyháziakkal és diktálhatja a törvényeket. A máglyahalál viszont halhatatlanná tette az örök perlekedőt és zseniális sarlatánt, akit három vallás átkozott ki, és akit egyik európai egyetem tanszéke sem tartott méltónak arra, hogy soraiba fogadja. Sajátos arroganciájával a pápával dacolt. Ma Giordano Bruno mártírnak számít és mítosszá vált. És nem csak VIII. Kelemen és korát, hanem az utókort is sikerült az orránál fogva vezetnie. [201]

XVII. GALILEO GALILEI

„Egy kötekedő professzor, akinek a valósághoz való hűség másodlagos volt, és akinek az asztronómiai ismeretei nem álltak a kor magaslatán, egy hamis bizonyítással az igazság vértanújává vált. Szerencséje az volt, hogy tévedése nem minősült politikailag korrektnek. A csillagászati bibliamagyarázatról alkotott nézete helyesebb volt, mint az akkori teológusoké, ők viszont nála helyesebb véleményt alkottak a csillagászatról” - foglalja össze az egyháztörténelem leghíresebb inkvizíciós perét Dietmar Nix; és ezzel fején találja a szöveget „Galileo Galilei esetének” tragikumával kapcsolatban. Az egyház tudomány- és fejlődésellenességének mintapéldájává vált az a csillagász, aki bár sohasem szenvedett, mégis mártírrá lett. A történet azért mégsem ilyen egyszerű. Galileo Galileit nem azért idézték a Szent Officium elé, mert támogatta a vallás és a tudomány szétválasztását, hanem mert teológiai következtetéseket vont le (akkor még) kérdéses tudományos ismeretekből.

A történet kezdetén persze Nikolaus Kopernikusz (1473-1543) lengyel kanonok, tipikus reneszánsz zseni szerepelt, aki képzett orvos és jogász volt, de csillagászként vált világhírűvé. Szamoszi Arisztarkhosz (Kr. e. 310-230) írásain föllekesülve felállította tézisét, mely szerint nem a Föld, hanem a Nap az univerzum középpontja. Míg Luther Márton kezdettől fogva ellenségesen szembeszegült ezzel az állítással, és közben a Bibliára hivatkozott („A balga föl akarja borítani az asztronómia egész művészetét! De ahogyan a Szentírás mutatja, Józsuénál a Nap áll, nem a Föld.”), addig a Katolikus Egyház egész életében tisztelte. Maguk a pápák, VII. Kelemen (1523-1534) és III. Pál (1534-1549) is olvasták a könyveit anélkül, hogy megbotránkoztak volna tanain, és az egyház magas méltóságai tartoztak támogatói közé. Korának tudománya azonban szkeptikusan reagált - mégiscsak kérdőre vonta az új világkép az arisztotelészi filozófia tanítását, melyen a [202] skolasztika és ezzel a középkori teológia alapult. Míg XIII. Gergely (1572—1585) naptárreformjakor hasznosította Kopernikusz ismereteit, addig a skolasztikusok megpróbálták az inkvizíciót az időközben elhunyt csillagász iratai ellen fordítani, de eredménytelenül. Bellarmino bíboros, korának egyik legkifinomultabb és legképzettebb főpapja szerint, aki akkoriban a Jezsuita Kollégium és később a Római Inkvizíció vezetője volt, Kopernikusz tanai ellen nem indokolt eljárást indítani. A kopernikuszi világkép állítása szerint „a külső a látszat leírásának igen alkalmas konstrukciója”. Hogy igaz-e, azt majd megmutatja a jövő; addig viszont a tudósoknak

akadálymentesen kell kutatniuk. Másfelől azonban megkövetelte a csillagászoktól, hogy csak akkor nyilvánítsák feltételezéseiket tényré, ha minden kétséget kizáró módon megbizonyosodtak felőlük. Bellarmino 1589-ben szó szerint ezt mondta: „Amíg a kopernikuszi világgép helyességére nincsen vitathatatlan bizonyíték, addig nem volna okos dolog kortársainkra ráerőszakolnunk ezt a rendszert.” A nagy lengyel műve csak 73 év múlva került mégis a „tiltott könyvek indexére”. Kiváltó oka „Galilei esete” volt.

GALILEI ESETE

Galileo Galilei (1564—1642) Pisában született elszegényedett kereskedőcsaládban. Eredetileg bencés szerzetes szeretett volna lenni, de apja orvosi pályára küldte; pénzt kellett keresnie. Négy év után megszakította tanulmányait, és szülei heves tiltakozása ellenére Firenzébe ment, hogy valódi szenvedélyének, a matematikának szentelhesse magát. Ostilio Ricci matematikus lett a tanára. Galilei hamarosan előadásokat és magánórákat tartott, miközben elvégezte a gravitációval kapcsolatos első kísérleteit. Ezekről szóló első publikációját a kor nagy tudósainak is elküldte. Egyikük, Christoph Clavius német jezsuita atya és matematikus fölismerte a huszonöt éves fiatal tehetségét, kritizálta azonban az elhamarkodott következtetésre való hajlamát. Hogy ebből kisegítse, egy másik jezsuitához, a logikával foglalkozó Paolo Vallához irányította, aki a római Jezsuita Kollégiumban tudományos módszertant oktatott. 1590-91-es írásaiban Galilei szinte szó szerint átveszi gondolatait. A tanult szerzetesekkel való kapocs döntő [203] inspirációnak bizonyult. Általuk került kapcsolatba a kor „divatos témájával”, a csillagászattal, és segítségükkel értette meg, hogy a tudomány és a hit mennyire harmonikus létezhetnek egymás mellett.

Bár akadémiai fokozata nem volt, jó kapcsolatainak köszönhetően 1589-ben szerényen jövedelmező katedrát kapott, és a matematika lektora lett Pisában, még mielőtt 1592-ben sikeresen megpályázta volna a padovai matematikaprofesszori állást. Ferde síkokkal foglalkozott (a megállapítás, mely szerint ezekbe a Pisai ferde tornyot is bevonta, csupán legenda), tanulmányozta az ingamozgást, kifejlesztett egy kezdetleges hőmérőt, és gondolkodott egy ingaóra megtervezésén.

Amikor a német Johannes Kepler, korának legnagyobb csillagásza 1596-ban egy heliocentrikus világgépről szóló értekezést küldött el neki, Galilei spontán fölleskült. Kopernikuszt „kinevetett tanárunknak” nevezte, és megállapította, hogy már régóta meggyőzte őt az új tanítás. Valójában azonban egy évvel később megkérte egyik barátját, tegye számára világossá a geocentrikus világgép okait. Galilei még 1606-ban publikált egy tanulmányt a geocentrikus nézetről (*Trattato della Sfera o Cosmografia*), melyben ellenőrizetlenül sorolt föl érveket amellet, hogy a Föld az univerzum középpontja. Az, hogy Kopernikusz közülük már sokat megcáfolt, számára olyan ismeretlen volt, mint Tycho Brahe érvelése, akit Clavius „második Ptolemaioszként” ünnepeelt. Kepler csodálkozva írt neki magyarázatot kérve, de hét éven át nem kapott választ. A bolognai Magini professzornak végül bevallotta, hogy sohasem olvasta Kepler könyvét. Az 1604-es szupernóva, mely ma Keplerről van elnevezve mindenesetre kétséssé tette számára a létező világgépet. Mivel semmiféle változást nem tudtak megállapítani, Galilei arra a következtetésre jutott (mint előtte Tycho Brahe), hogy a csillagnak nagy távolságra kell lennie a Földtől. O ugyanis a csillagok mozdulatlan szférájában hitt. A geocentrikus világgép szerint a Földet különböző szférák veszik körül, melyek közül a legtávolabbit, a fix csillagszférát eddig változatlanok tartották. Az új megfigyelés mindezt egyértelműen cáfolta.

Egy aránykörtő forgalmazásával - mely a logarléc előfutára volt - némi mellékes jövedelemhez jutott, és megírta a hozzá való használati utasítást. Mikor a milánói Baldessar Capra a szöveget latinra fordította, elmulasztotta megnevezni a szerzőjét. Galilei ezen joggal háborodott fel. Capra elnézést kért, és följajánlotta a hivatalos helyesbítést. [204]

De Galileinek ez nem volt elég; az akadémiai bíróság elé hurcolta, és elhatározta, hogy társadalmi szempontból is ellehetetleníti. Közben kijelentette, hogy ő maga találta föl az aránykörtőt - ami szemenszedett hazugság volt -, és Capra akadémiai tanárát, S. Mariust igen illetlenül „irigy ellenség, ördögi tanácsadó, az emberi nem gyűlölője (és) harapós, hazudós kígyó” jelzőkkel illette.

A gyűlölködő pisai nagyjából ezzel egyidőben szerzett tudomást egy lélegzetelállítóan új találmányról, a távcsőről, melynek elméleti alapjait Della Porta vetette meg 1590 körül. A holland Zacharias Janssen 1604-ben megépítette, majd 1608-ban először mutatták be a frankfurti vásáron. Galilei egy évvel később alkotta meg első teleszkópját, és mint saját találmányát, egy külön erre szakosodott szakemberrel sorozatban gyártatta, jó üzletet csinálva belőle. Az egyik készüléket a velencei dózsénak is elküldte, akinek nagyvonalúan átadta a háborúkban és a tengerészetben oly hasznos eszköz gyártásának monopoljogát, melynek következtében professzori fizetése hirtelen megduplázódott. Csak amikor a lagúnák városában kiderült, hogy nem Galilei a távcső szabadalma, lettek juttatásai ismét megrövidítve. A nyakon csípett tudós fölháborodva hagyta el Padovát, és Firenzébe ment. Kedvesét, Maria Gambát elhagyta, két leányát kolostorba küldte, fiát pedig magával vitte Firenzébe.

Galilei valódi érdeme abban rejlik, hogy a teleszkópot továbbfejlesztette, és először alkalmazta csillagászati megfigyeléseknél. 1610-es könyve, a *Sidereus Nuntius* (Csillagászati Hírnök) mintegy kinyilatkoztatássá vált. A bolygók, melyeket azelőtt csak az égen lévő fényeknek láttak, ugyanazokat a tulajdonságokat mutatták, mint a Föld; volt felszínük, holdakkal voltak körülveve, melyek körülöttük keringtek, mint a Hold a Föld körül. Ebből Galilei arra következtetett, hogy a Föld is csak olyan bolygó, mint a többi, a Nap körül kering, melynek ezáltal

az univerzum középpontjának kell lennie. Úgy tűnt tehát, hogy megfigyelései igazolják Kopernikusz téziseit! A könyv gyakorlatilag egyik pillanatról a másikra híressé tette a pisait. Az első kiadást csupán néhány nap leforgása alatt elkapták.

Fölfedezéseitől lelkesülten Firenze nagyhercege, II. Medici Cosimo Galileo Galileit udvari matematikusává tette. Megérte, mivel a csillagász a Jupiter általa fölfedezett négy holdját „Medici-bolygók-nak” keresztezte. Amikor olyan filozófusok, mint a firenzei Ludovico delle Colombe vagy a pisai Vincenzo di Grazia hevesen támadták, új [205]

munkaadója azt tanácsolta neki, ne menjen bele semmilyen nyilvános vitába; hamar fölismerete ugyanis, hogy védené milyen forrófejű.

DIADAL RÓMÁBAN, ELLENZÉK FIRENZÉBEN

Galilei 1611-es római utazása diadalmenet volt. „Ha a római köztársaság korában élt volna, a Capitoliumon emeltek volna neki emlékművet” — írta del Monte bíboros. Ünnepelesen fölveték az *Accade-mia dei Lincei* (Hiúzok Akadémiája) tagjai közé, melyet egy gazdag római alapított a fiatal tudósok támogatására, és párbeszédbe vonja őket az egyházzal. Az akadémiának több bíboros tagja volt, akik támogatták az egyház céljait. Engedélyükkel és a „hiúzok” pénzén a későbbiekben Galilei több művét publikálták, köztük a két évvel későbbi, napfoltokról szóló tanulmányát is. A Jezsuita Kollégiumban találkozott öreg barátjával és protektorával, Clavius atyával, aki tiszteletére akadémiai ünnepséget rendezett, és beszélgetéseket folytatott a rend csillagászaival, akik arra biztatták, hogy folytassa munkáját. Nemesek és bíborosok is tolakodtak, hogy távcsövén keresztül láthassák a Jupiter holdjait.

Csak Firenzében fogadta őt heves ellenzék. Delle Colombe időközben egy írást adott ki *A Föld mozgása ellen* címmel, ahol Galilei szemére vetette, hogy empirikusan és nem deduktívan dolgozott. Arisztotelész követőinek az antik tudás minden ismeret csúcsát jelentette, a klasszikus szövegek filológiai interpretációja pedig az egyetlen legitim tudományos metodikát. A távcsöbe pillantás, a természet megfigyelése számukra elhibázottnak tűnt. Emellett — és ez volt az ő aduja —, a Biblia is kizárta, hogy mozog a Föld, hiszen ez áll a 104. zsoltárban: „A földet biztos alapra helyezted, / nem inog meg az idők folyamán.” Ezek szerint Galilei nem csupán Arisztotelész, de a Szentírás ellenfele is volt?

Ez ismét megütötte a firenzei domonkosok fülét, akik mindennel, amit Róma jóváhagyott, szkeptikusan szembeálltak. Még mindig nem bocsátották meg a Szentszéknek, hogy a fanatikus vezeklő-prédikátort, Savonarolát 1498-ban a Borgia-pápa, VI. Sándor sürgetésére (1492—1503) eretnekként, szakadárként és a Szentszék meg-vetőjeként máglyán elégettette. Ezért hát prédikátoraik szitkozódtak a kopernikuszi világgép ellen, mely összeegyeztethetetlen volt az [206] Ószövetséggel, és éppen ezért eretnek. Galilei csípős támadásokkal reagált, mellyel azonban veszélyes vizekre evezett. A domonkosok szemére vetette, hogy a Bibliát nem szó szerint kell értelmezni. Ezt aztán heves tiltakozások követték. A rend vezetői visszahívták vérebüket Fra Tommaso Caccini domonkos prédikátort, így Galilei most ellenségére akadt. 1615 februárjában Caccini följelentette őt a Római Inkvizíciónál. A kongregáció elutasította a panaszt. Döntésük indoklása így szólt: Galilei nem vét „a törvény ellen, ha nyilatkozik”. Caccini fellebbezett, de újból kudarcot vallott. Ekkor rendtársaival megegyezve új stratégia mellett döntött. A firenzei rendtagok együtt terjesztették a Szent Törvényszék elé Kopernikusz két kijelentését, melyeknek a teljes tanítást reprezentálniuk kellett volna. Bemutatták, hogy ezek mennyire ellentmondanak a Szentírásnak és a heliocentrizmus megátalkozását szorgalmazták.

EGY VILÁGKÉP ELLENI PER

1615 decemberében Galilei saját kezdeményezésére és a Mediciek költségén Rómába utazott, ahol a Firenze-rezidencián lakott. Gyakori hangos és agresszív fellépésével azonban nagyon sokat ártott ügyének. A firenzei követnek hamarosan kínossá vált, hogy az udvari tudós milyen tolakodóan próbálja mindenkire ráerőszakolni vitatott véleményét. Aggódva írta a nagyhercegnek, hogy bosszankodást vált ki és lehet, hogy nehéz helyzetbe hozza magát. Minduntalan el kellett szenvednie, hogy szemére vessék: le akarja rombolni a hagyományos világgépet anélkül, hogy az újat bizonyítani tudná.

Ez kétségtelenül igaz volt. Az arisztotelészi világgépben a mennyei szféra tökéletes volt, de Galilei a napfoltok megfigyelésében bizonyítékát látta annak, hogy mégsem az. Az Arisztotelész-követők azonban ellentmondhattak neki: a „foltok” lehetnek idegen testek is, melyek a Föld és a makulátlan Nap között helyezkednek el.

Galileinek Alessandro Orsini bíboroson keresztül azért sikerült kifejtienie téziseit a pápának. Azonban legerősebb érve, hogy az árapály bizonyítja a Föld mozgását, bizalmatlanságba ütközött; arra akadt más magyarázat is. Ma már tudjuk, hogy Galilei itt tévedett, V. Pálnak (1605—1621) viszont, ha csak szépségszisztemében is, de igaza volt; az apály és dagály a Hold gravitációjának, és nem a Föld rotációjának, körforg[207]gásának az eredménye. Végül a pápa úgy döntött, hogy mindenképpen elkerüli a tudományos vitát, mely az egyházi békét veszélyeztetheti. Majd a jövő megmutatja, melyik világgép a helyes, még messze semmi nem volt bizonyítva.

Így 1616. február 23-án kihirdették az ítéletet. A panaszosoknak igazuk lehetett abban, hogy a két kopernikuszi kijelentés ellenkezik a Bibliával. A heliocentrizmus az eretnekség gyanújába keveredett, mégis elkerülték, hogy egyértelműen elítéljék — Caetani és Barberini bíborosok, Galilei közbenjárói kifejezetten tiltakoztak ez ellen.

Ehelyett Kopernikusz egyik művét, a *De revolutionibus orbium coelestium* (Az égitestek körforgásáról) címűt „kijavításáig” indexre tették.

Három nappal később Bellarmino főinkvizítor végül Galileit is irodájába rendelte. Ott, miként az utólagos jegyzőkönyv tanúskodik róla, „figyelmeztette őt, hogy adja föl hamis véleményét”. Egy ilyen „figyelmeztetés” (*monitum*) a Római Inkvizíció ítélkezésének legenyhébb formája volt. Ha „parancsot” (*praeceptum*) mondtak volna ki, akkor nem taníthatta volna többé a kopernikuszi rendszert; a „figyelmeztetés” ennek eldöntését átruházta saját felelősségére. Bellarmino minden bizonnyal gyorsan döntött emellett a gyöngítés mellett, mivel titkára már előkészítette az okiratot, mely egy ilyen „parancsot” tartalmazott. Ehelyett a hetvennégy éves kardinális azt ajánlotta a csillagásznak, hogy a jövőben meglátását hipotézisként, és ne abszolút igazságként mutassa be azzal az igénnyel, hogy fogalmazzák át a Bibliát. A tudományos kutatás ugyan ide fog majd vezetni, de az arisz-toteliánusok így megnyugszanak! Ha egyszer megcáfolhatatlan bizonyítékok támasztják alá az új világképet, még akkor is lehet arra gondolni, hogy a Bibliát nem csak szó szerint lehet értelmezni.

Galilei kérésére írásban megerősítette, hogy senki sem kényszerítette őt a kopernikuszi tanítás megtagadására, sem vezeklésre. Per nem folyt ellene, nem ítélték el. Június elején egy pápai audiencia után abban a szilárd meggyőződésében tért vissza Firenzébe, hogy most rehabilitálták. Vendéglátója, a firenzei követ, aki kicsapongó élete és költséges életmódja miatt panaszkodott miatta, végre föllélegzett.

Semmilyen utalás nincs arra nézve, hogy az inkvizíciós eljárás kimenetele Galilei munkáját a legcsekélyebb mértékben is akadályozta volna. A harcias egoista továbbra is a maga szenvedélyével képviselte a heliocentrikus nézetet. Emellett tréfálkozott, utalva arra, hogy az egyház szívesen venné, ha Kopernikusz tanítását, melyhez még gyen[208]gének érzi magát, költeményként vagy álomként kezelhetné. 1620-ban az indexért felelős vatikáni kongregáció kiadott egy dekrétumot arról, milyen feltételek és kiigazítások mellett jelenhetnek meg a kopernikuszi iratok.

EGY BARÁTBÓL PÁPA LESZ

Galilei számára egyértelműen szerencsés volt, hogy 1623-ban Maffeo Barberini firenzei bíborost választották pápává. VIII. Orbán (1623-1644) - ahogyan azután nevezték - magasan képzett és nyitott ember volt, több nyelven folyékonyan beszélt, humanista és az *Accademia dei Lincei* kimondott támogatója volt. Húsz évvel ezelőtt Galilei az ő számára újította föl a Trasimeno tavat, a pisai házasságon kívüli leányainak pedig ő keresett kolostort. Ismerték, kedvelték egymást, közös érdeklődési körük is volt - a kémia.

Ugyanebben az évben adták ki a jezsuita matematikus, Orazio Grassi atya könyvét, a *Liber Astronomica et Philosophicá* (Csillagászat és filozófia könyve), mely bár elhatárolódott a geocentrikus világképtől, Galilei bizonyításának hiányosságait is kritizálta. Grassi az üstökösök megítélésében is ellentmondott neki, Galilei ugyanis úgy gondolta, hogy azok csak a felső atmoszféra látható jelenségei. Valójában itt olyan anyagi objektumokról van szó, melyeknek az égen megvan a saját keringési pályájuk - vallotta a jezsuita. Ma már tudjuk, hogy Galilei itt is tévedett, és Grassinak volt igaza. Grassi „ignoráns, pedáns, rosszindulatú balga, nagyon ostoba, minden ökrök legnagyobbika, hazug és csaló” - szitkozódott a pisai, forrongva dühében, s nyomban kiadott egy elleniratot, az *Il Saggiatorét*, (Az aranymérleg), melyet igen okosan a pápának ajánlott. Ebben találjuk azt a mondást, mely szerint a filozófia (értsd: természettudomány) a természet könyvében foglaltatik, és ezt a könyvet a matematika nyelvén írták; geometriai ismeretek nélkül minden szava érthetetlen. Különben a mű éppoly zseniális volt, mint amilyen kegyetlen polémia, briliánsan és viccesen megírva, a skolasztikus nyelvezet és érvelés paródiája, mely kacagtató sikert aratott az itáliai értelmiségiek körében.

Grassi, aki Galileit korábban tudományosan támogatta, és a római Jezsuita Kollégium, mely olyan szívélyesen befogadta és mindig megvédte, a másik oldalra álltak. Bár még mindig nyíltan szembenálltak a [209] heliocentrikus világképpel, a pisaival leszámoltak. Sértődötten vették tudomásul, hogy *Az aranymérleget* a „hiúzok” publikálták, és hogy a pápa egyik bizalmasa, a domonkos Riccardi adott a műnek nyomtatási engedélyt (*imprimaturát*).

A következő évben Galileit meghívták Rómába egy pápai audienciára. VIII. Orbán azokkal a szavakkal fogadta, hogy az 1616-os dekrétumot sosem adták volna ki, ha ő akkor már pápa lett volna. A pisai úgy nyilatkozott, hogy írni szándékozik egy könyvet, melyben semleges módon világítaná meg a világot leíró különböző rendszereket, köztük a kopernikuszit is. A pápának nem volt kifogása ellene mindaddig, amíg a különböző rendszerek egyenértékű hipotézisekként kerülnek bemutatásra, anélkül, hogy egy is előnyben részesülne. Fölvértelve azzal az írással, melyben a pápa őt „legkedvesebb fiának” nevezte, Galilei visszatért Firenzébe, hogy azonnal munkához lásson. De vajon a harcias professzor képes volt-e egyáltalán az objektivitásra?

BOTRÁNY EGY DIALÓGUS KÖRÜL

Négy évvel később elkészült a tervezett mű, melynek Galilei a *Dialogus* címet adta. Hogy népi olasz nyelven, és nem a tudósok latinjában íródott, azt mutatja, hogy most nagyobb publikum felé fordult. Emellett erősen teltíve volt harapós szatírával, melyen a csillagász annyira jól értett. A tartalma: három fiktív személy arról vitatkozik, melyik világkép a helyes. Salviati, Galilei szócsöve, Sagredo, egy magas rangú méltóság, aki szívesen hagyja magát meggyőzni az új tanítás érvényességéről, és Simplicius, a naiv tradicionalista, aki Arisztotelész elavult

gondolkodásának a rabja. Salviati érvelésének a középpontjában természetesen ismét az (valójában hamis) árapály-elmélet áll. A mű eredeti címe is ez lett volna: Dialógus az árapályról. Ezen kívül megjegyezte, hogy „csalók” elvitták tőle a napfoltok felfedezését, és mint sajátjukat adták ki. Nyilván nem tudta (vagy nem akarta tudomásul venni), hogy Scheiner, Harriot és Fabricius is megfigyeléseket végzett ugyanakkor, 1611-ben, és azokat rögtön publikáltak is.

Amikor Rómába ment, hogy megszerezze művéhez a nyomtatási engedélyt, nem lépett kapcsolatba a Római Inkvizícióval (melyet okosan tett volna), hanem ahhoz a Riccardi páterhez fordult, akinek Az [210] *aranymérleg* publikációja ellen sem volt semmilyen kifogása. A domonkos csupán annyit tanácsolt neki, hogy mondjon le a címbéli árapály megjelöléséről, hiszen mindenki tudja, hogy az az ő „bizonyítéka” a heliocentrizmusra. Emellett a műhöz egy előszót kellett fűznie, melyben kinyilvánítja, hogy ő maga nem kíván állást foglalni a vitában. Galilei beleegyezett, megírta az előszót, és művét bemutatta a pápának.

VIII. Orbán ismét időt szánt rá, életre szóló bőséges egyházi nyugdíjat ígért neki (melyet meg is kapott), hogy így legyen ideje kísérleteivel foglalkozni, és végül arra kérte, hogy a könyv befejezésénél tegyen utalást Isten mindenhatóságára. Ez csak formális kiegészítés volt, mely egy hívő katolikusnak, amilyen Galilei egész életében volt, nem okozott problémát.

Így amikor a nyári kánikula fenyegetett és Rómában a pestis kitörése alkalmas indokot szolgáltatott neki, Galilei meggyőzte cenzorát Riccardit, hogy adjon neki egy kitöltetlen imprimatúrát; megígérte neki, hogy a könyvet még egyszer a firenzei inkvizíció elé viszi, és Rómában kinyomtatattja. A firenzei inkvizítorokra a római ajánlások túl nagy hatással voltak ahhoz, sem hogy a kiadást halogassák; így a csillagász ezt az imprimatúrát is megkapta. Riccardi (ideiglenessége révén tulajdonképpen értéktelen) kitöltetlen engedélyével a *Dialógus* végül is Firenzében, és nem Rómában került a nyomdába.

Amikor az első példányok 1632 májusában megjelentek a Vatikánban, kitört a botrány. A pápa, Riccardi és a Római Inkvizíció emberei tajtékzottak a dühtől; az inkvizítorok azért, mert senki nem kérdezte meg őket, Riccardi pedig azért, mert úgy látta, visszaéltek bizalmával, VIII. Orbán amiatt dühöngött, mert Galilei a mű végső megfogalmazásában a pápa szavait Isten mindenhatóságáról éppen az ostoba, szószátyár és makacs Simplicius szájába adta! Egy, a pápa kérésére sietve összeállított szakvéleményben az inkvizíció emberei tanúsították, hogy a *Dialogous* semmiképp sem becsületes és kiegyensúlyozott, hanem teljes egészében részrehajló, és így egyértelműen ütközik minden megállapodással. Galilei ezzel nem csak egy csapásra játszott el minden szimpátiát, de nem kívánatos személlyé is vált. VIII. Orbánt ellenségei eddig azzal gyanúsították, hogy eretneket védelmez, most azonban eljött az idő, hogy példát statuáljon. Galileo Galileinek, a Barberini-pápa egykori kegyeltjének nyakába pert akasztottak. 1632. szeptember 23-án megkapta az idézést, hogy haladéktalanul jelenjék meg az inkvizíció főfelügyelője előtt. [211]

A csillagász lelkében, aki addig hitt sérthetetlenségében, egy világ omlott össze. Orvosi igazolásokkal háromszor is megpróbálta magát kivonni a római utazás alól. Csak azután érkezett 1633. február 13-án az Örök Városba, miután a pápa elővezetési paranccsal fenyegette meg. Mielőtt VIII. Orbán az őrizetbe vételhez ragaszkodott volna, a Medici-villában lakott. „Börtöne” egy magas beosztású kongregációs hivatalnok lakása volt, aki ráadásul a heliocentrizmus híve volt. Így az „inkvizíció foglyának” most hivatalosan öt luxusszoba állt rendelkezésére, saját szolgálókkal, ellátását pedig a Firenze-rezidencia biztosította.

PALOTÁK BÖRTÖNÉBEN

Ahelyett, hogy az esetet rögtön átadták volna az inkvizíciónak, amelyben Galilei túl sok ellenfelet szerzett magának, a pápa vizsgálóbizottságot hívott össze unokaöccse, Francesco Barberini fiatal bíboros vezetésével. Előre megnyugtatta a firenzei követeket: bár Galilei rákényszerítette az egyházat, hogy ítélkezzék fölötte, ez azonban „jóindulattal fog történni”. Galilei rögtön az első meghallgatásán eskü alatt hazudott, letagadta, hogy Bellarmino bíboros előzetesen figyelmeztette őt, és kijelentette, hogy könyve semleges álláspontot képvisel. Ezután szembesítették az 1616-os jegyzőkönyvvel. Mikor az első hivatalos meghallgatása során könyvének egyik példányát eléje tették, az hirtelen teljesen idegennek tűnt előtte. Ha valóban a pártoskodás téves benyomását kelti, akkor ez csak tudósi hiúságának köszönhető; írhatna viszont egy folytatást, ahol tisztázhatna minden félreértést. Másnap azt vallotta, hogy a geocentrizmus hívévé vált. Így tagadta meg a nagy csillagász 1633. június 22-én S. *Maria sopra Minerva* templomában egy ceremónia keretében a heliocentrizmust. Amit a későbbi legendákban sötét pillanatként, a felvilágosodás-ellenes egyház pirruszi győzelmeként tartanak számon, meglehetősen kisszerűen zajlott. Az elítélt letérdelt egy párnára az oltár előtt, kezét rátette a Bibliára, és elmondott egy jogi formulát, mely alapján véve csak egy hűségnyilatkozat volt az egyház felé, melyben kijelentette, hogy „mindig hittem, jelenleg is hiszek és a jövőben is, Isten segédelmével hinni akarok mindent, amit a katolikus és apostoli egyház igaznak tart, prédikál és tanít”. Ezután keresztet vetett és aláírt egy okiratot, mielőtt bírái kihirdették az ítéle[212]tet: Galilei nem követte el az eretnenség vétkét. De kétségtelenül figyelmen kívül hagyta az engedelmességi kötelezettségét a Szentszékkal szemben, megszegte saját ígéretét, és a pápát is rászedte — és mindezt nem csekély mértékben. A *Dialogus* ezért be kellett tiltani, őt pedig házi őrizetbe („formális börtön”) vették. Maga az ítélet is ellentmondásos volt, tízből három bíboros alá sem írta, köztük a pápa unokaöccse sem. A híressé vált mondat *Eppur si mouve* (És mégis mozog), melyet Galilei állítólag kifelé

menet mormolt, az utókor szüleménye; először egy 1645-ös festményen tűnt föl, mely a Murillo-iskolában készült, és Galileit valódi börtönben ábrázolja — egy olyan helyen, ahol sohasem fordult meg. Ahelyett, hogy évekig sánylődött volna börtönben, a csillagászt másnap elengedték vatikáni luxuslakosztályából, és átvitték a Medici-villába. Egy nappal később megkezdte büntetése letöltését — először barátja és tanítványa, Ascanio Piccolomini püspöki palotájában Siená-ban, mivel Firenzében éppen kitört a pestis. 1633. december 1-jén Galilei visszatért otthonába — a Firenze melletti Arcetriben lévő professzori luxuskúriájába, ahol az elkövetkezendő kilenc évben békében élt és dolgozott, gazdagon ellátva a Mediciektől kapott havi nyugdíjjal és az éves vatikáni járadékkal, melyet 1630-ban ígért oda neki VIII. Orbán, és aminek folyósítását soha nem szüntették meg. 1636-ban megjelent fő műve, a *Discorsi*, mely a mechanikáról és az esési törvényekről szól. A mű a modern fizika alapművévé vált. Nem sokkal ezután Galilei megvakult. Az egyházzal megbékélve, a betegek szentségével megerősítve hunyt el, végső útjára a helyi plébános kísérte. Csak diákjai kísérlete vallott kudarcot: nem emelhetek neki díszes emlékművet, mivel a pápa ezt provokációnak találta.

Matematikailag csak 1687-ben bizonyította be Isaac Newton a kopernikuszi világméretű gravitáció törvényeinek felfedezésével. Fél évszázaddal később, 1741-ben az egyház azáltal rehabilitálta Galileo Galileit, hogy a Szent Officium XIV. Benedek pápa utasítására egész életművére kiadta az imprimatúrát. 1979-ben II. János Pál megbízta a Pápai Tudományos Akadémiát, hogy tudományos szempontból is dolgozzák föl a híres esetet. 1992. október 31-én átadták a pápának a kutatási jelentést, II. János Pál pedig egy beszédet mondott, melyet legtöbbször tömören csak bocsánatkérésként tartanak számon. A pápának valójában az volt a célja, hogy eloszlassa a tudomány és az egy[213]ház közötti kölcsönös félreértéseket. Emellett a Kopernikusz földjéről származó főpásztor 1992. november 2-án megismételte Galilei hivatalos rehabilitációját.

Ekkorra a hívő katolikus pisaiból már rég mártírt faragott magának a racionalista-ateista természettudomány, az állítólag tudományellenes és a középkorban ragadt egyház áldozatát. Berthold Brecht *Galileo* című drámájában az eset az egyház pusztá hatalmi kérdésévé redukálódik: ha a Föld többé nem a világmindenség közepén áll, Péter széke nem állhatna a Föld közepén. Dan Brown az *Angyalok és démonok* című könyvében egyenesen egy titkos szervezet, az „illuminátusok” alapítójává teszi a pisait, akik „az egyház babonás dogmáját” az „emberiség legnagyobb ellenségének” nyilvánították, és a „katolicizmus megsemmisítésén” fáradoztak. Ő maga még egyesíteni akarta a vallást a tudománnyal, de elítélték „istenkáromlás miatt”, négy követőjét pedig Róma utcáin „brutálisan meggyilkolták”. Az illuminátusok valóban léteztek, de szervezetük csak a 18. században alakult meg a bajorországi Ingolstadtban, s elsősorban politikai célkitűzéseik voltak. Galileit azért ítélték el, mert rászedte a pápát. Az egyház nagyon is nyitott volt a tudománnyal szemben, de nem volt még kész arra, hogy revideálja világméretű és újraértelmezze a Bibliát mielőtt egyértelmű bizonyítékok álltak volna rendelkezésére. Ki kellett oktatnia a tudós Galileit afelől, mit is jelent egy hipotézis; az általa hozott bizonyíték, az árapály-tana végül tévesnek bizonyult. Bár Galilei a megfigyelésen alapuló tudomány atyja, ami a tudományelméletet illeti, abban az egyház némiképp megelőzte őt.

Galileo Galilei nem felfedezései és elméletei miatt került nehéz helyzetbe, hanem vitatkozó kedve és elhamarkodott ítélethozatalra való hajlama okán. Dacos stratégiájával hamisan játszott, egyházi pártolót ellenségek tette. Ezzel egy időben megvolt benne az a nagyság, hogy bevallja: túl messzire ment, és végül kibékült az egyházzal. [214]